

ЕКОНОМІЧНА ПРИРОДА КРЕДИТУ І КОНЦЕПЦІЯ РОЗВИТКУ КРЕДИТНИХ ВІДНОСИН ЗА СУЧАСНИХ УМОВ

Т. Бечко, аспірант

Національний науковий центр „Інституту аграрної економіки”

Ключові слова: кредит, позичковий капітал, позика, банківський кредит.

Key words: credit, borrowed capital, loan, bank crediting.

The essence of the category of credit and its influence on the extended reproduction.

Постановка проблеми. Відсутність ефективного механізму кредитування, який би відповідав ринковим умовам господарювання, із загостренням світової фінансової кризи призвів вітчизняні підприємства до важкого фінансового стану. Розвиток кредитування здебільшого гальмується через високу ціну кредиту, відсутність надійного позичальника та гарантій його повернення, невідпрацьованої практики страхування, високого рівня банківських послуг і недостатнього теоретичного обґрунтування категорії кредиту, яке б дало змогу банкам та позичальникам адекватно реагувати на кризові явища в суспільстві.

Вирішення вищевказаних проблем можливе лише за умов поглибленого теоретичного дослідження природи та суті кредиту відповідно до умов, що виникли не лише у вітчизняній, а й світовій економіці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню багатоаспектних теоретичних і практичних питань кредиту присвячено праці багатьох вітчизняних і зарубіжних учених. Природу кредиту ґрунтовно досліджували сучасні вчені, серед яких: М. Дем'яненко, О. Гудзь, П. Лайко, А. Мороз, О. Непочатенко, С. Онисько, С. Осадець, М. Савлук, П. Саблук, А. Поддєрьогін.

Не зважаючи на давність кредиту як економічної категорії, досі не вщухають дискусії щодо теоретичного трактування його сутності, що досить важливо, особливо за сучасних умов господарювання. Аналіз наукових праць вказує на відсутність єдиного підходу щодо економічної суті категорії кредиту, що слугує підґрунтям кредитних відносин у країні. А це, безумовно, негативно впливає на організацію кредитування загалом.

Постановка завдання. Метою дослідження є узагальнення теоретичних засад категорії кредиту як базової, що формує смислове наповнення сутності кредитних відносин.

Виклад основного матеріалу. Кредит є геніальним відкриттям людства, завдяки якому позичальник має змогу збільшити ресурси, необхідні для забезпечення безперервного колообігу виробництва. Як опори сучасної економіки та невід'ємний елемент економічного розвитку, кредит використовують і суб'єкти підприємницької діяльності, і окремі громадяни.

За всієї очевидності користі кредиту, його дія на вітчизняних виробників оцінюється неоднозначно, оскільки окремі фахівці залучення кредиту пояснюють нестатком матеріальних цінностей, необхідних для забезпечення колообігу виробництва. Через платність кредиту, що слугує основним принципом кредитування, на їхню думку, підривається фінансовий стан позичальника, що призводить його до банкрутства.

На думку інших фахівців, кредит, навпаки, сприяє скороченню тривалості колообігу виробництва і слугує основною передумовою розширеного відтворення й функціонування суб'єктів підприємницької діяльності за сучасних умов господарювання [5, с. 161].

Кредит стає немінучим атрибутом товарного виробництва, адже його залучають не тому, що позичальник бідний, а тому, що в нього через об'єктивність колообігу і обороту капіталу повною мірою бракує власних ресурсів, які недоцільно накопичувати про запас, оскільки вони повинні постійно перебувати в русі, в обороті. Суспільство зацікавлене в тому, щоб, по-перше, уникнути омертвіння ресурсів, що вивільняються, а, по-друге, щоб економіка безперервно розвивалася на умовах розширеного відтворення.

Кредит є самостійною економічною категорією, а кредитні відносини утворюють окрему нішу в загальній системі кредитних відносин. Це вимагає як поглибленого теоретичного дослідження, так і аналізу усвідомлення й уточнення суті кредиту як економічної категорії, що формує понятійне наповнення досліджуваних відносин.

Враховуючи давність категорії кредиту, за весь період дослідження здійснено багато напрацювань щодо теоретичного її визначення.

Товарне виробництво є першоосною виникнення кредитних відносин. За допомогою кредиту здійснюється придбання товарів та інших матеріальних цінностей, що дає змогу забезпечувати безперервність колообігу виробництва. Тому кредит як економічну категорію слід передусім розглядати як певний вид суспільних відносин, що відображають рух вартості.

Сучасна політична економія поділяє теорію кредиту на дві взаємопов'язані теорії – натуралістичну та капіталотворчу.

Основоположниками натуралістичної теорії кредиту були класики політичної економії Д. Рікардо, А. Сміт, Дж. Міль, А. Тюрбо. Згодом цю теорію підтримали та суттєво її доповнили К. Маркс, Ж. Сей, А. Маршалл.

Згідно з їхніми дослідженнями, кредит є опорою економіки і невід'ємним елементом економічного розвитку. Конкретною економічною основою, на якій з'являються і розвиваються кредитні відносини, є колообіг і оборот капіталу. Тому під час дослідження натуралістичної сутності теорії кредиту ці дослідники брали за основу процес виробництва та його особливості, оскільки об'єктом кредитування слугували засоби виробництва та вартісна оцінка відтворення робочої сили.

Прихильники натуралістичної теорії кредиту вважали, що гроші, які позичаються, є технічним засобом перенесення реального капіталу від одного суб'єкта до іншого для їх подальшого використання, а банки - це лише посередники, які акумулюють тимчасово вільні кошти з подальшим розміщенням їх у вигляді кредиту.

У результаті дослідження виявлені переваги та помилкові судження натуралістичної теорії кредиту.

До переваг цієї теорії можна віднести те, що кредит не створює реального капіталу, який створюється лише в процесі виробництва, і що розмір відсотка за кредит залежить від коливання прибутку.

Помилковість судження цієї теорії полягає в тому, що її прибічники недооцінювали роль і специфіку позичкового капіталу, не розглядали його як відособлену частину промислового капіталу в грошовій формі та не приділяли уваги здатності позичкових коштів сприяти розширеному відтворенню. Ми не до кінця з'ясували різницю між реальним і позичковим капіталами, не врахували залежність обсягу відсотка від співвідношення попиту і пропозиції на позичковий капітал та від кон'юнктури ринку.

Розвиток виробничих відносин, вплив банківського кредиту на розширене відтворення призвели до виникнення так званої капіталотворчої теорії кредиту, що охоплює експансіоністську, відтворювальну і фондову теорії. Основоположником капіталотворчої теорії кредиту був англійський економіст Дж. Ло, який вважав, що кредит, як і гроші, є багатством, капіталом, рушійною силою розширеного відтворення капіталу. Банки є творцями капіталу, тому їм слід активніше розширювати кредитний вплив на виробництво, зокрема й за рахунок емісії грошей. Розмір банківського кредиту залежить від об'єктивних умов економіки, а не від самого банку це один із недоліків капіталотворчої теорії.

Послідовниками капіталотворчої теорії на початку ХХ ст. стали такі відомі теоретики-економісти, як І. Шумпетер та А. Ганн. Вони вважали, що рушійною силою виробництва й основою постійного економічного зростання є інфляційний (здатний до безмежного розширення) кредит. Ця теорія одержала назву експансіоністська теорія кредиту. І. Шумпетер та А. Ганн вважали визначальною в економіці сферу обігу, а не сферу виробництва. Основною їхньою помилкою є виправдання інфляції та кредитної експансії в країні [6].

Світова економічна криза 1929–1933 рр. довела неспроможність капіталотворчої теорії. Однак на її основі Дж. Кейнс і його послідовники обґрунтували основні принципи кредитного регулювання економіки, відповідно до яких економічний розвиток визначається кредитом.

Подальшого розвитку капіталотворча теорія набула в теорії монетаризму, основоположниками якої стали М. Фрідмен, Ж. Рюефф і О. Файт. На думку М. Фрідмена, основними інструментами регулювання економіки є зміна відсоткових ставок і грошової маси. Змінюючи середньорічні темпи зростання грошової маси та встановлюючи певний рівень відсоткових ставок, можна регулювати ціни й динаміку виробництва в країні.

Незважаючи на наявні позитивні й негативні висновки обох теорій кредиту, ні натуралістична, ні капіталотворча теорії не довели остаточної переваги. Тому сучасна економічна наука розвиває теорію кредиту, синтезуючи ідеї натуралістичної й капіталотворчої теорії.

Дослідження кредитних відносин неможливе без уточнення категорії кредиту в широкому розумінні цього слова.

Детальне вивчення категорії кредиту дає змогу стверджувати, що під цим терміном приховані дві взаємопов'язані, але різні за змістом економічні категорії. Вони різні як за характером взаємовідносин, так і за відношенням до суб'єктів підприємницької діяльності, що є безпосередніми учасниками цих відносин.

Таке трактування кредиту вимагає його дослідження в широкому та вузькому розумінні цього терміна. Досвід кредитних відносин підтверджує, що кредит у широкому його розумінні є економічною категорією, яка сприяє розподілу та перерозподілу вільних грошових коштів, що тимчасово вивільнилися в процесі виробництва. Перерозподіл цих коштів, зазвичай, здійснюється в результаті двох взаємопов'язаних процесів. Передусім їх акумуляцією через кредитну систему та створення позичкового фонду як центральним банком загалом, так і комерційними банками зокрема.

Не менш важливим аспектом у дослідженні категорії кредиту, що досить таки суттєво впливає на її визначення є тимчасова нестача власних коштів підприємства для забезпечення безперервності колообігу виробництва, яка покривається коштами фінансово-кредитної установи, наданими в тимчасове користування у вигляді позики дотримання ними певних умов. Згідно з результатами практичного досвіду роботи фінансово-кредитних установ із суб'єктами підприємницької діяльності, обов'язковою умовою надання позики є наявність у комерційних банків відповідних ресурсів, які акумулюються за умови безперервності виробництва в процесі створення суспільного продукту. Незалежно від умов та періоду виробництва суспільного продукту, вся вкладена в нього вартість залишається, зазвичай, у межах розширеного відтворення, проходячи при цьому різні форми розподілу та перерозподілу вартості сукупного продукту.

Використання цього продукту залежить від багатьох чинників, зокрема економічної та соціальної політики країни, від господарського механізму, який діє нині.

В економічній літературі 30-х років минулого століття можна було знайти твердження про кредит як про перерозподіл тимчасово вільних коштів. Таке трактування певною мірою зберегло своє значення і донині. На думку

В. Геращенко, І. Сичева, Б. Болдирева, В. Лаврова [8, с. 61], зміст кредитних відносин полягає в акумуляції коштів і передачі їх кредитним установам господарюючими суб'єктами або окремими особами в тимчасове користування з обов'язковим поверненням у встановлений термін зі сплатою відсотків за їх користування.

Перерозподіл тимчасово вільних коштів через кредитну систему і є однією з важливих форм розподілу, а надалі – руху вартості суспільного продукту. Керуючись перерозподільчою функцією грошових коштів, банки, своєю чергою, створюють засоби кредитного обігу. За допомогою таких коштів вони можуть, накопичувати суму платіжних засобів, дотримуючись при цьому встановлених розмірів залежно від наявності матеріально-речових чинників виробництва та кількості грошей, необхідних для обороту.

Виходячи з вище вказаного, можна стверджувати, що кредит потрібно розглядати як розподільчу категорію.

Діалектика дослідження категорії кредиту стверджує, що окремі автори розглядають кредит лише з емісійних можливостей банку створенням грошових ресурсів у вигляді фондів для кредитування суб'єктів підприємницької діяльності. Така теорія має назву фондової. При цьому перерозподільча функція кредиту, на їх думку, не є основною. Їй відводиться другорядне значення, ставлячи не перше місце створення кредитного фонду для економічного обороту.

Прихильниками фондової концепції є М. Волков, Л. Воронова та ін., які характеризують кредит як рух позичкового фонду [3, с. 192].

Вивчення сутності кредиту при цьому розглядається за необхідності дослідження його найпростіших форм, зокрема звичайної кредитної угоди. За своїми властивостями ці форми мають бути достовірними для характеристики кредиту як цілісного економічного процесу.

Досліджуючи категорію кредиту, слід вказати, що концепція первинності створення кредитних грошей для економічного обороту має й недолік, оскільки кредит за таких умов звільняється від взаємозв'язку з кредитними ресурсами і безпосереднь залежить від емісії кредитних грошей.

Аналіз наведених в економічній літературі визначень сучасними українськими вченими вказує на відсутність єдності у поглядах щодо визначення терміна „кредит”. Неоднозначність розуміння досліджуваної категорії зумовлене складністю та наявністю різноманітних підходів за її дослідження. Досить часто в наукових роботах трапляються спроби окремих авторів визначення кредиту представити через різні види економічних відносин. На думку Б. Луціва, кредит – це „...економічні відносини між суб'єктами ринку з приводу перерозподілу вартості на засадах повернення, строковості та платності ” [4, с. 141]. Головну роль кредиту автор вбачає у “перерозподілі вартості”. І хоч насправді це дуже важлива ознака кредиту, неважко зрозуміти, що вона не може віднести цю категорію до першочергових, оскільки вона не є визначальною вже тому, що належить не до сфери виробництва й навіть не до сфери розподілу, а до сфери перерозподілу. Хочуть цього автори чи ні, але об'єктивно їхнє зведення сутності кредиту до перерозподілу звужує його зміст і принижує його роль.

Вказані визначення кредиту мають спільні риси: характеризують цю категорію як економічні відносини між учасниками кредитного договору, а також принципи його надання. Однак ці визначення не враховують цільового характеру спрямованості кредиту.

У Фінансовому словнику-довіднику це трактування поняття "кредит" подають як "...форму передачі у тимчасове користування коштів у грошовій і грошово-натуральній формі на умовах строковості, повернення, платності та цільового характеру, що надається однією юридичною або фізичною особою – кредитором іншій особі – позичальнику ” [9, с. 265–266]. Таке трактування кредиту вже не пов'язане будь-якими відносинами, проте, на наш погляд, потребує уточнення, оскільки кошти не можуть надаватися в натуральній формі. Замінивши це слово на „позикову вартість”, можна уникнути неточності у трактуванні поняття кредиту.

Кредит є формою руху позичкового капіталу, що надається в позику на умовах повернення і платності. Кошти позичальника мають вивільнитися у розмірі, що забезпечує повернення кредиту не лише суми наданого кредиту, й відсотків за його користування. Без одержання від позичальника доходу у вигляді відсотків кредитор не буде зацікавленим позичати гроші. У низці випадків кредит може бути повернутий кредитує третьою особою – гарантом, поручителем чи страховиком, якщо позичальник не спроможний сам цього зробити. Коли надана в позику вартість не повертається, то кредит втрачає економічну суть.

Незважаючи на певні недоліки у трактуванні категорії кредиту, найпоширенішим залишається підхід, який полягає у „формі руху позичкового капіталу”, тобто грошового капіталу, який надається у вигляді позики на умовах повернення за відповідний відсоток. Ця думка, як справедливо зауважив О. Дзюблюк, не може адекватно відображати суть кредиту з огляду на такі дві обставини: по-перше, вона обмежує форми функціонування кредитних відносин лише грошовою сферою, що не відповідає дійсності, оскільки кредит може мати, як уже було вказано, і товарний характер; по-друге, власне саме трактування кредиту як руху позичкового капіталу передбачає його виробниче використання, що далеко не завжди відповідає цілям, на які видаються позики (наприклад споживчі) [7, с. 22].

З огляду на об'єкт нашого дослідження, особливий інтерес викликає законодавче тлумачення сутності кредиту, наведене в Положенні НБУ “Про кредитування”, Законі України “Про оподаткування прибутку підприємств” та Законі України “Про банки і банківську діяльність”.

Загальне визначення кредиту, але без уточнення його форми й виду, подане в Положенні НБУ “Про кредитування” та Законі України “Про оподаткування прибутку підприємств “. Зокрема, в Положенні НБУ "Про кредитування “ вказано, що “...кредит – це позичковий капітал банку у грошовій формі, що передається в тимчасове користування на умовах “забезпеченості, повернення, терміновості, платності та цільового використання “. У поданому визначенні кредиту акцент зроблено лише на банківський кредит, оскільки умови забезпеченості, строковості та цільового характеру використання притаманні не всім видам кредиту.

Визначення кредиту, яке трактує Закон України “Про оподаткування прибутку підприємств „зводиться до того, що “ ...кредит – це кошти та матеріальні цінності, які надаються резидентами або нерезидентами у користування юридичним чи фізичним особам на визначений термін і під відсоток. Кредит поділяється на фінансовий, товарний, інвестиційний та податковий кредити і кредит під цінні папери, на що вказують відносини позики” [2]. Цим визначенням сутність кредиту ототожнюється з коштами і матеріальними цінностями та з позикою під заставу цінних паперів. У цьому ж визначенні йдеться і про товарний кредит. Крім того, об'єднано в єдине поняття такі різні економічні категорії, як фінанси і кредит, котрі загалом взаємопов'язані, але не тотожні.

Визначення терміну „банківський кредит” подане в Законі України „Про банки і банківську діяльність”, базується на сутності банківських кредитних операцій. Статтею 2 цього закону трактування кредиту вказує: “Банківський кредит – це будь-яке зобов’язання банку надати певну суму грошей, будь-яка гарантія, будь-яке зобов’язання придбати право вимоги боргу, будь-яке продовження терміну погашення боргу, яке надане в обмін на зобов’язання боржника щодо повернення заборгованої суми, а також на зобов’язання на сплату відсотків та інших зборів з такої суми” [1].

Кредит, відповідно до цього закону, не ототожнюють з грошовими чи матеріальними коштами, а розглядають як зобов’язання, що випливають (відповідно до статей 4 та 151 Цивільного кодексу України) з договору або з інших підстав. Тобто кредит розглядають як економічні відносини, передбачені законом, або як такі, що не суперечать йому.

Отже, у різних законах України є різні підходи до тлумачення суті однієї й тієї самої економічної категорії – кредиту, на котрому, зрештою, базуються всі кредитні відносини в країні, а це, безумовно, негативно впливає на організацію банківського кредитування загалом.

Держава з метою безперервності кредитування підприємств економіки повинна здійснювати науково обґрунтоване втручання у ринкові механізми прийняттям відповідних законів у сфері кредитування, оподаткування, бюджетної політики, спрямованих на вдосконалення кредитних відносин, підтримки вітчизняних банківських установ. Це сприятиме зростанню виробництва виходу країни з фінансової кризи.

Висновки. Здійснені нами дослідження кредитних відносин вказують на те, що розвиток кредиту зумовлює значні зміни в організації та функціонуванні підприємств. З погляду економічної теорії, будь-яке економічно необґрунтоване втручання держави в роботу ринкового механізму, надання певних преференцій одним учасникам ринку та створення штучних обмежень для інших спотворюють дію ринкових законів та роблять менш ефективною економіку. За сучасних умов господарювання налагодження кредитних взаємовідносин банків з позичальниками можливе лише за умов теоретичного обґрунтування суті кредиту та його ролі у відтворювальному процесі.

Бібліографічний список

1. Про банки і банківську діяльність : Закон України // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності. – 2001. – № 1. – С. 3–47.
2. Про оподаткування прибутку підприємств : Закон України від 22.05.1997 р. № 334/94 // Відомості ВРУ – 1995. – № 4. – С. 28.
3. Воронова Л.К. Советское финансовое право / Л. К. Воронова, И. В. Мартынов. – К. : Вища школа, 1983. – С. 192.
4. Гроші, банки та кредит: у схемах і коментаріях : [навч. посіб.] / за ред. Б. Л. Луціва. – 2-ге вид., перероб. – Т.: Карт-бланш, 2000. – 225 с.
5. Деньги, кредит, банки : [ученик] / под ред. О. И. Лаврушина. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Финансы и статистика, 1999. – 464 с.: ил.
6. Иванов В. М. Финансовый рынок / В. М. Иванов. – К.: Основы, 1996. – 413 с.
7. Сомик А. В. Механізм пільгового кредитування підприємств агропромислового комплексу / А. В. Сомик // Науковий вісник Нац. Аграрного університету – 2002. – № 53–188.
8. Финансы СССР / под ред. проф. Н. Г. Сычева и проф. Б. Г. Болдырева. – М. : Финансы и статистика, 1984. – С. 61.
9. Фінансовий словник-довідник / М. Я. Дем’яненко, Ю. Я. Лузан, П. Т. Саблук, В. М. Скупий та ін. / за ред. М. Я. Дем’яненка. – К. : ІАЕ УААН, 2003. – 555 с.